

EL LUL·LISME DE JUAN DE HERRERA L'ARQUITECTE DE L'ESCORIAL

D'ençà d'una dotzena d'anys, la personalitat de Juan de Herrera atrau amb persistència l'atenció dels investigadors. En 1935, el matemàtic J. Rey Pastor tragué a llum el *Tratado del cuerpo cúbico, conforme a los principios y opiniones del «Arte» de Raymundo Lulio*, un escrit original d'Herrera, fins llavors inèdit.¹ L'any següent aparegué l'estudi biogràfic d'A. Ruiz de Arcaute: *Juan de Herrera, arquitecto de Felipe II*,² basat en una copiosa documentació de primera mà; el segon dels seus apèndixs conté la relació dels instruments matemàtics i dels llibres que foren d'Herrera, treta de l'inventari general dels béns dreçat a la seva mort. Aquest document suggerí a F. J. Sánchez Cantón la idea de reconstituir la llibreria del famós constructor.³ Cito aquests tres estudis, perquè ells ens permeteren, al meu germà i a mi, aclarir un aspecte poc conegut de Juan de Herrera en el nostre assaig d'història del lul·lisme.⁴ El caràcter lul·lià d'Herrera es desprèn, efectivament, tant de la ideologia exposada en aquell seu tractat matemàtico-filosòfic com de les íntimes relacions que mantingué amb els cercles lul·lians de l'Espanya de Felip II, i àdhuc de la seva personal contribució a algunes empreses específicament lul·lianes.

Em proposo ara insistir en la filiació lul·liana de Juan de Herrera. Seguiré, de bell antuvi, una veta de la seva mentalitat fins avui no

1. Madrid, Editorial Plutarco, 1935.

2. Madrid, Espasa-Calpe, S. A., 1936.

3. F. J. SÁNCHEZ CANTÓN, *La librería de Juan de Herrera* (Madrid, CSIC, Instituto Diego Velázquez, 1941).

4. T. i J. CARRERAS ARTAU, *Historia de la filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, vol. II (Madrid, Asociación Española para el Progreso de las Ciencias, 1943). La part primera i més extensa del volum és dedicada a la història del lul·lisme. Sobre Herrera, vegeu les pàgs. 263-7.

explorada : l'anàlisi del nodrit fons dels llibres lul·lians que Herrera reuní a la seva biblioteca. Tot seguit intentaré esbrinar el corrent ideològic del qual procedeix el lul·lisme herrerià. ¡Qui sap si, per aquest camí, fóra possible encetar una millor comprensió dels ideals que animaren l'esperit del gran arquitecte!

I

EL FONS LUL·LIÀ A LA LLIBRERIA DE JUAN DE HERRERA

Sánchez Cantón, en el citat assaig de reconstrucció de la llibreria de Juan de Herrera, deixà de banda els llibres lul·lians per raó de llur crescut nombre i de llur peculiaritat, la qual, a judici seu, els fa interessants només per a una minoria de lectors. Trobà la tasca difícil i la reservà per a un especialista.⁵ Avui, doncs, no posseïm altre coneixement d'aquells llibres que les anotacions originals de l'inventari publicat per Ruiz de Arcaute.⁶ Aquest inventari està datat a Madrid el 27 de febrer de 1597, quaranta-tres dies després de la mort d'Herrera.

La major dificultat per a la identificació dels llibres lul·lians, com dels altres, prové, segons ja féu notar Sánchez Cantón, de la forma barroera i descurada en què fou dreçat l'inventari. Els testamentaris d'Herrera tingueren l'encert d'encomanar a una persona competent, el doctor Juan Arias de Loyola, matemàtic també i àdhuc lul·lià, com el propi Juan de Herrera, la part de l'inventari relativa als llibres i als instruments matemàtics. Arias coneixia bé la literatura lul·liana, i res no ho demostra tant com el fet que a vegades substitueixi els títols veritables dels llibres pels acostumats en el llenguatge de l'escola; per exemple, posa *Ars magna* en lloc de *Ars generalis ultima*, o bé de *Santa Maria* en lloc de *Liber de laudibus B. Mariae*, i així en altres casos. Hom podria suposar que els manuscrits portaven ja aquests rètols usuals, si no fos que Arias procedí igualment amb les obres

5. «... Se prescinde de todos los asientos de los escritos de Raimundo Lulio, pues por su número ocuparían largo espacio, y por su índole, el pormenor de ellos interesa a muy contados lectores...» (SÁNCHEZ CANTÓN, *op. cit.*, 21).

«Sería penetrar en campo cerrado y difícil el intento de estudiar la importancia de este fondo; especialistas tiene la bibliografía luliana que pueden sin esfuerzo valorarlo...» (*Ibid.*, 18).

6. A. RUIZ DE ARCAUTE, *op. cit.*, 150-171.

impreses i substituï també els títols catalans pels llatins equivalents amb tota exactitud. Però l'inventari fou dictat de viva veu, probablement de pressa i corrents, a un amanuense inepte i sense subjecció a criteri de cap mena. Certament, en un inventari redactat tres segles i mig endarrera hom no espera trobar indicacions bibliogràfiques a l'estil modern, ni que siguin sumàries. Les dades d'any, lloc o editor manquen del tot. Ja és més greu que el contingut no sigui anotat d'acord amb un criteri fix ; per exemple, en els reculls de diverses obres a voltes són anotats tots els títols, a voltes només alguns, i fins hi ha casos de reculls manuscrits en què no se'n posa cap. Els títols no són, gairebé mai, literals. La majoria són abreujats. Es comprèn l'omissió habitual del mot *liber* o *liber de*, amb què comencen bastants títols d'obres lullianes ; però altres abreviatures impedeixen identificar l'obra de què es tracta, per exemple : *de multis quaestionibus* o *de fide*. Regularment, consta del volum inventariat si és manuscrit o d'estampa, i si conté textos llatins o catalans ; no res menys, en un cert nombre de casos, la indicació ha estat omesa. Tampoc no fou adoptat un criteri fix en l'ús de l'idioma. Les obres catalanes són anotades o bé en castellà o bé en llatí, mai en el romanç original. En canvi, els títols llatins són transcrits a voltes literalment, a voltes en castellà ; fins n'hi ha que són mig castellans i mig llatins. En registrar les produccions de l'escola lulliana, a voltes hom dóna el nom de l'autor sense el títol de l'obra, per exemple : *Carolo bobilo* ; a voltes hom anota el títol de l'obra sense el nom de l'autor, per exemple : *apologia contra ymerich*.

La descurança del redactor de l'inventari ve agreujada per la incultura de l'amanuense, que no reeixí a copsar a l'orella una colla de mots ; escriví, per exemple, *philosophia moris* en lloc de *philosophia amoris*, *e tactu per et actu*, *dabuy* per *Dagui*, i així d'altres. A l'amanuense cal imputar també les nombroses faltes d'ortografia que enlletgeixen el text ; així : *caus* per *caos*, *elentale* per *elementali*, *clabis* per *clavis*, etc. Per escriure, a les moltes errades de l'amanuense cal afegir algunes males lectures del transcriptor modern, el qual, per exemple, llegí *honore* en lloc de *hombre*, no entengué l'abreviatura dels plurals llatins acabats en *bus* i la transformà en un *69* (!) ; així, *De rrexiony 69 banitatis* per *De regionibus sanitatis*, *De orationi 69 et contemplationi 69* per *De regionibus et contemplationibus*, i fins en un lloc adoptà la transcripció *commentum yncasdencius*, inintelligible a la lletra.

Detallo tant les fonts d'error en la identificació de les peces de l'in-

ventari examinat perquè els lectors conscienciosos puguin fiscalitzar la meua tasca i alhora em siguin perdonades, en gràcia a les dificultats vençudes, les inexactituds en què hagi pogut incórrer.

La llibreria de Juan de Herrera comprenia, en el moment de la seva mort, uns quatre-cents volums, entre manuscrits i impresos, amb obres de matemàtiques, arquitectura, filosofia, història i altres ciències. Un grup molt nodrit, vora el centenar, que hi formava un bloc compacte, eren obres de Ramon Llull;⁷ per això, l'inventari les registra totes seguides, sense barrejar-les amb les altres, malgrat que entremig d'elles figurin uns pocs textos d'escola lulliana de Daguí, Janer i algun més. Aquest tros de l'inventari acaba amb la significativa frase: *todos los sobredichos libros son de Raymundo*.⁸ Fora del bloc queda un sol llibre de Llull, relligat amb un altre de Daguí; resten, a més, diversos apòcrifs d'alquímia i, sobretot, obres d'escola lulliana.⁹ D'aquestes, un grup de vuit consten aplegades; les restants són esparses. Herrera havia constituït un fons especial amb els llibres de Ramon Llull per la molta estimació en què els tenia; tanta, que en el seu testament prohibí taxar-los i vendre'ls.¹⁰ Volia, de segur, que la col·lecció no s'esbarriés; i hom pot sospitar que, almenys en la intenció, la destinés a acréixer l'important fons lullianà constituït a la biblioteca de l'Escorial per decisió del seu reial protector i amic, Felip II.¹¹

Arias de Loyola computà, a bell ull, en un centenar el nombre d'obres lullianes existents a la llibreria d'Herrera. Comprovarem aviat que es quedà una mica curt en el càlcul. Solament el recompte dels volums integrants del susdit fons lullianà, sense detallar les peces de cada volum, dóna com a resultat una xifra lleugerament superior a cent. Heus ací les dades: quaranta-tres manuscrits amb sengles obres de Llull, més

7. «... una librería de hasta quatrocientos cuerpos de libros de mathematicas y architectura y philosophia y historia y otras ciencias manuescriptas y de estampa entre los quales ay cerca de cien obras de Raymundo ludio manuescriptas y de estampa que son de mucha estima.» Aquest text és del propi Juan de Herrera en l'inventari dels seus béns redactat a 10 de març de 1595, a l'ocasió de la mort de la seva segona muller (A. RUIZ DE ARCAUTE, *op. cit.*, 192).

8. A. RUIZ DE ARCAUTE, 169. L'anotació dels llibres lullians ocupa les pàgines 166-9.

9. *Ibid.*, 153, 154, 160 (on n'hi ha un grup de vuit), 161, 164, 166 i 169.

10. «... no se tasaron los de rreymundo ludio, porque no se avían de vender ni avía licencia para ello...» La declaració és dels testamentaris d'Herrera i dipositaris dels seus béns, Antonio Voto i Guillem Bodeman (A. RUIZ DE ARCAUTE, *ibid.*, 141).

11. Sobre aquesta resolució de Felip II, vegeu el vol. II de la nostra *Historia de la filosofía española*, que ja he citat, pàgs. 258-63.

dos amb apòcrifs i uns deu amb textos d'escola lulliana ; dotze reculls de manuscrits d'obres de Llull, algun dels quals comprenia fins a deu peces ; divuit volums impresos de textos lullians, més uns altres quatre d'apòcrifs i dotze d'escola lulliana. Encara, hi havia dues obres lullianes d'estampa relligades en un sol volum, i dos volums més que comprenien alhora peces manuscrites i impreses. Cal advertir que en aquest recompte són inclosos tant els elements del bloc lullià estricte com els altres disseminats per la resta de l'inventari.

Poso a continuació la llista de les obres de Llull, autèntiques o atribuïdes, i la de les dels autors pertanyents a l'escola lulliana que figuren a la llibreria de Juan de Herrera i consten anotades a l'inventari. He establert llur identitat, sempre que ha estat possible, d'acord amb les normes que es desprenen de l'examen precedent. Anteposo a cada títol una xifra que, si es tracta de manuscrits, permet referir l'obra al catàleg dels escrits autèntics i apòcrifs de Ramon Llull inserit en el volum I de la nostra *Historia de la Filosofía Española* ;¹² i, si es tracta d'impresos, al catàleg cronològic establert per E. Rogent i E. Duran en la seva *Bibliografía de les impressions lullianes*.¹³

I. Textos manuscrits de Llull en llatí

1. *Liber contemplationis*. — L'inventari diu només: «dos bolúmenes grandes de los contempladores...» i no precisa si el text era castellà o llatí, manuscrit o imprès. El títol *Contempladors* era l'acostumat a l'escola lulliana.¹⁴ D'aquest text n'hi havia, a la llibreria d'Herrera, un manuscrit català i un exemplar de l'edició llatina fragmentària de 1505 en un sol volum — única fins al segle XVIII —, que consignaré més endavant. Aquí trobem, evidentment, un altre manuscrit en dos volums, que devia contenir el text llatí ; si hagués estat en català, el redactor de l'inventari ho hauria fet constar, com era el seu costum.

2. *Arbor scientiae*. — L'inventari anota un manuscrit d'aquesta obra, sense dir si el text era català o llatí. Em decanto, però, a creure'l llatí, per la raó ja adduïda a propòsit de l'obra anterior.

4. *Liber principiorum medicinae*. — Herrera en posseï dos exemplars ; l'inventari els registra amb el títol de *Principios de medicina*.

12. T. i J. CARRERAS ARTAU, *Historia de la filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, vol. I (Madrid, Asociación Española para el Progreso de las Ciencias, 1939). El catàleg sistemàtic de les obres lullianes hi ocupa les pàgs. 285-334.

13. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1927.

14. Vegeu el nostre catàleg, n.º 1.

5. *Ars compendiosa medicinae*. — També en doble exemplar. L'inventari diu simplement: *Ars medicinae*.
7. *Tractatus novus de astronomia*. — L'inventari especifica: *Astronomia en onze cuadernos*.
9. *Liber de natura*. — N'hi havia també dos exemplars, que l'inventari titula breument: *De natura*.
10. *Liber de lumine*. — Així mateix, en doble exemplar.
11. *Liber de regionibus sanitatis et infirmitatis*. — Sobre la transcripció defectuosa d'aquest text vegeu el que he dit abans.
12. *Liber novus physicorum, compendiosus*. — La transcripció a l'inventari és literal, menys l'adjectiu darrer, que hi manca.
13. *Ars compendiosa inveniendi veritatem*. — Amb el títol abreujat: *Arte compendiosa*.
15. *Liber principiorum philosophiae*. — Transcrit amb el rètol *De principiis philosophia*.
18. *Liber chaos*. — L'inventari en registra dos exemplars, així: «El chaos» i «Otro caus».
23. *Liber propositionum secundum artem demonstrativam*. — L'identitat d'aquest títol no és segura; però és el que s'assembla més a l'anotació: «Otro libro según el arte demostrativa...»
24. *Liber de figura elementalí*. — Mal transcrit així: *De figura elementale*.
25. *Ars iuris*.
26. *Ars inventiva veritatis*. — L'inventari registra un recull de tres textos lullians, que especifica així: «... un libro de demostrazione y de hallar verdad y otro de encarnación»; però no afegeix més detalls. Dono el recull com manuscrit, perquè cap edició dels segles xv i xvi aplegà tres obres lullianes iguals o semblants a les esmentades. El text devia ésser llatí, perquè d'alguna de les tres peces no hi hagué mai text català o es perdé molt d'hora. L'lur identificació topa amb dificultats. Interessa ara la segona, que podria ésser un nou exemplar del núm. 13; però per la diferència dels títols m'inclino a creure que es tractava més aviat de l'*Ars inventiva veritatis*. Per a la identificació de les altres dues peces, vegeu els núms. 73 i 126.
38. *Rethorica nova*.
44. *Liber de significatione*. — L'inventari omet el mot «liber».
46. *Logica abbreviata*. — Registrat amb aquest títol, i no amb el més usual de *Logica brevis et nova*.
48. *Liber de ascensu et descensu intellectus*. — També n'hi havia dos exemplars.
51. *Liber de venatione substantiae, accidentis et compositi*. — L'inventari n'abreuja molt el títol.
53. *Ars brevis*. — En l'inventari hom li dóna l'altre nom, llavors usual, de *Artificium artis generalis*. A més d'aquest exemplar solt, n'hi havia un segon, que crec també manuscrit i en llatí — malgrat que l'inventari no ho precisi —, en un recull que contenia «... el arte brebe y apostrofee y otras cosas».
54. *Ars generalis ultima*. — Registrat amb el nom comuníssim d'*Ars magna*.
56. *Liber de novis falaciis*.

59. *Metaphysica nova et compendiosa*. — Registrat simplement: *Metaphisica*.

61. *Liber de ente reali et rationis*.

73. *Liber mirandarum demonstrationum*. — La primera peça del recull analitzat en el núm. 26 podria ésser un segon exemplar de l'obra que correspon al núm. 98; però la diversitat de títols em decanta també a identificar-lo, de preferència, amb aqueixa altra obra, designada més comunament amb el nom de *Libre de demostracions*.

74. *Liber de Sancto Spiritu*. — L'inventari el registra amb el nom de *Liber sancti spiritus*.

78. *Liber de prima et secunda intentione*.

80. *Disputatio fidelis et infidelis*. — En lloc de *fidelis*, l'inventari posa *catholici*.

87. *Liber Apostrophe*. — El seu títol veritable és el de *Liber de articulis fidei sacrosanctae et saluliferae legis cristianae*; però l'inventari el registra amb el títol brevíssim de *Apostrofe*. A la llibreria d'Herrera n'hi havia dos exemplars solts i un tercer que formava part del recull analitzat en el núm. 53.

98. *Liber de demonstratione per aequiparantiam*. — Transcrit, defectuosament, així: *De demonstrazione per quiparantia*.

118. *Liber correlativorum innatorum*. — L'inventari el titula, equivocadament, *correlativorum internorum*.

119. *Liber de divina unitate et pluralitate*.

123. *De ente simpliciter absoluto*. — N'hi havia dos exemplars.

126. *Liber de Trinitate et Incarnatione*. — La tercera peça del recull analitzat en el núm. 26 era un tractat d'Encarnació. Com que un text lullhià amb aquest títol no existeix, em decanto a identificar-lo amb el núm. 126 del nostre catàleg.

131. *Ars abbreviata praedicandi*. — L'inventari el registra amb el títol *De arte praedicandi*.

149. *De infinita et ordinata potestate*.

175. *De fide catholica contra Sarracenos*. — La identificació no és segura; l'inventari posa: *Disputatio de fide catholica*.

179. *Liber de potentia, obiecto et actu*. — Recordeu el que he dit de la mala transcripció d'aquest títol.

180. *Declaratio Raymundi per modum dialogi edita*. — L'obra és fàcil de reconèixer, malgrat que l'inventari ometi el darrer mot i equivoqui el penúltim.

181. *Liber de fallaciis*.

183. *De naturali modo intelligendi*. — El substantiu i l'adjectiu estan invertits en l'inventari.

185. *Liber de possibili et impossibili*. — N'hi havia dos exemplars.

189. *Liber lamentationis philosophiae*. — L'inventari posa: *De lamentatione philosophie*.

193. *Liber de forma Dei*.

198. *Liber de orationibus et contemplationibus intellectus*. — Ja he advertit la mala transcripció d'aquest títol.

201. *Ars amativa boni*.

202. *Arbor philosophiae desideratae*. — L'inventari diu així: «Un libro de philosophia desiderata».

203. *Liber de laudibus B. Mariae.* — Transcrit amb el títol més comú: *De santa Maria.*

205. *Liber de decem modis contemplandi Deum.* — L'existència d'aquest text a la llibreria d'Herrera és només probable. L'inventari anota un manuscrit retolat *De articulis contemplativis*, notòriament una obra mística, que no cal confondre amb el *Liber contemplationis* (núm. 1). La identificació que proposo sembla la més encertada.

208. *Liber de tredecim orationibus.* — L'inventari diu simplement: *De oratione.*

212. *Liber proverbiorum.* — Registrat abreujadament: *Los proverbios.*

214. *Liber de consilio.* — En doble exemplar.

222. *De natali pueri parvuli Christi Iesu.* — El títol és abreujat així: *De natali pueri Iesu.*

He recíbit fins ara a reduir, amb força seguretat, una colla d'anotacions de l'inventari dels llibres d'Herrera a títols d'obres llatines de Ramon Llull que figuren en el nostre catàleg. Resten, però, diverses anotacions difícils d'identificar, o bé perquè corresponen versemblantment a fragments d'obres més extenses, o perquè els títols hi apareixen massa desfigurats, o per altres raons diverses. Les classificaré en quatre grups:

A) Textos fragmentaris:

2. *Arbor scientiae.* — L'inventari anota un *Liber qui dicitur sensuale*, el qual sembla ésser la part tercera d'aquesta obra.

29. *Tabula generalis ad omnes scientias applicabilis.* — Evidentment, el manuscrit «sobre la tercera parte de la tabla general» n'és un fragment.

Unes altres dues anotacions de l'inventari, que diuen: *Fundamentu artis* i *Tratado de puntis trasendentibus*, no corresponen a cap tractat lullian conegut. Semblen, més aviat, fragments d'obres extenses, però amb el títol estrafet. El *Fundamentu artis* podria ésser la part primera de l'*Ars generalis ultima* (núm. 54), on és exposat l'Alfabet, que hom sol considerar el fonament de l'*Ars magna* lulliana. El segon tractat sembla també un fragment, que tant podria ésser el proemi de la *Declaratio Raymundi* (núm. 180) com la regla vuitena de la tercera distinció de l'*Ars inventiva* (núm. 26) o la regla sisena de la segona part de l'*Ars amativa* (núm. 201).

B) Textos equívocs:

De gradibus medicinae. — Sembla un tercer exemplar del núm. 4 o del núm. 5, a menys que el copista hagués transcrit malament el *De gradibus conscientiae* (núm. 88).

De multis quaestionibus. — La imprecisió del títol no permet endevinar si el text correspon a les *Questiones per artem demonstrativam seu inventivam solubiles* (núm. 27) o al *Liber de quaestionibus per quem modus artis demonstrativae patefit* (núm. 28). Aquestes dues hipòtesis semblen les més probables. Llull escriví encara altres llibres de qüestions, com les *Quaestiones Attrebatenses* (núm. 36) o les *Quaestiones quas quaesivit quidam frater minor* (núm. 84) o, en fi, la *Disputatio Eremitae et Raymundi super aliquibus dubiis quaestionibus Sententiarum magistri Petri Lombardi* (núm. 89).

De erroribus philosophorum. — El catàleg més antic de les obres de Lull, format en 1311, és a dir, coetani, posa un *Liber contra errores Boetii et Sigerii*,¹⁵ que els bibliògrafs han identificat amb la *Declaratio Raymundi per modum dialogi edita* (núm. 180). El *De erroribus philosophorum*, existent en doble exemplar a la llibreria d'Herrera, i el *Contra errores philosophorum*, del qual n'hi havia també un exemplar relligat amb un text imprès de la *Ianua artis* de Pere Daguí, semblen encara altres títols, lleugerament estrafets, de la mateixa obra lulliana.

C) Text no catalogat :

Ars electionis. — És un escrit lullà autèntic, trobat no fa gaire. El Cusà el tingué a la seva biblioteca.¹⁶

D) Textos sense especificar :

L'inventari registra «un libro manuscrito que contiene muchas obras de rraymundo», sense dir quines eren aquestes obres ni en quina llengua estaven. M'inclino a creure que fossin llatines.

Un altre recull de manuscrits llatins contenia, ultra els textos corresponents als núms. 56 i 212, «... y otras obras», que tampoc consta quines eren.

Un tercer recull contenia l'*Ars brevis*, el *Liber Apostrophe* «... y otras cosas», així mateix no especificades.

Finalment, a continuació de l'«Astronomia en onze quadernos... con otros papeles sueltos», l'inventari registra, en títol a part, un «De instrumentos a ella tocantes», que hom no sap si considerar com un manuscrit més o com uns papers amb dibuixos i descripcions dels instruments astronòmics o, més aviat, com els instruments mateixos.

II. Textos manuscrits de Lull en català

1. *Libre de contemplació en Déu.*
  3. *Començaments de filosofia.*
  35. *Libre de quadratura e triangulatura de cercle.*
  37. *Libre de home.*
  53. *Art breu.*
  78. *Libre d'intenció.*
  87. *Libre dels articles de la fe.*
  198. *Libre de oracions e contemplacions del enteniment.*
  200. *Art de contemplació.* — L'inventari posa *Arbol de contemplación*; sembla més probable la identitat amb el núm. 200 que amb el núm. 1.
  227. *Félix de les meravelles del món.* — L'inventari el retola simplement: *Libro del félix.*
  236. *Los cent noms de Déu.*
- Els rètols dels núms. 3, 35, 37, 53 i 87 estan en llatí, i els dels restants

15. Vegeu la nostra ja citada *Historia de la filosofia española*, I, 527.

16. Sobre aquest escrit, vegeu MARTIN HONECKER, *Ramon Lulls Wahlvorschlag Grundlage des Kaiserwahlplanes bei Nikolaus von Cues?*, «Historisches Jahrbuch», LVII (1937), 563-74.

en castellà; però d'uns i d'altres l'inventari fa constar que el text era català. Dels núms. 78 i 227 l'inventari no precisa que siguin manuscrits; però cal admetre-ho, perquè en temps d'Herrera no havien estat mai impresos. Els núms. 37 i 38 pertanyien a un recull de deu manuscrits lullians, part en llatí i part en català. L'inventari no precisa quins eren els textos catalans. Resulta, però, que, dels deu anotats, vuit no han existit mai sinó en llatí. Per tant, la part catalana del recull devia comprendre aquells dos textos o limitar-se a un de sol. Per aquesta circumstància no és ben segura la identitat del núm. 87. L'inventari dóna el títol abreujat *De fide*, que indueix a pensar en el text català del *Liber Apostrophe*; tant més, que els altres títols semblants d'obres lullianes — per exemple, els dels núms. 77 i 175 del catàleg — manquen de text català.

El fons català manuscrit de les obres de Llull es completa amb tres textos fragmentaris, fàcilment identificables. Ultra l'exemplar complet del *Libre de contemplació en Déu*, que he catalogat en primer lloc, l'inventari en registra un segon, també en català, que contenia «... una parte de los contempladores». Els dos fragments restants pertanyien a l'*Arbre de Sciencia*: l'un era l'*Arbre imperial*, o sigui la seva setena part; i l'altre era l'*Arbre exemplifical*, que en constitueix la part quinzena o penúltima.

III. Edicions d'obres de Llull

Passo ara a examinar els textos impresos. Cal recordar aquí el que ja he dit sobre el caràcter sumari de les anotacions, d'on s'originen dues dificultats per a la tasca de la identificació. Per una banda, els reculls de textos impresos gairebé mai no són anotats en la integritat de llur contingut; el redactor de l'inventari sol acontentar-se amb la menció d'una o dues peces. Per altra banda, les dades bibliogràfiques són tan deficientes, que a voltes no permeten identificar l'edició, sobretot en el cas d'haver-n'hi més d'una. Ambdues circumstàncies m'obliguen a deixar imprecises diverses edicions que consten a l'inventari dels llibres d'Herrera. Catalogaré per endavant les que he reeixit a identificar amb seguretat; les posaré per ordre cronològic, segons la numeració de la *Bibliografia* de Rogent i Duran.

35. Edició parisenca de 1505. — Fou deguda a la iniciativa de J. Lefèvre d'Étaples i del seu grup. Comprèn, en un sol volum, els dos primers tractats del *Liber contemplationis*, com diu molt bé l'inventari: «... contiene el primero y segundo tratado de contemplación.» A la mateixa edició fou inclosa una versió llatina del *Libre d'amic e amat* (extret del *Blanquerna*), que l'inventari omet.

42. Edició valenciana de 1510. — Els tres reculls de textos lullians que l'humanista asturià Alfonso de Proaza edità a València, figuraven a la llibreria d'Herrera. El primer, de 1510, comprenia quatre peces, de les quals l'inventari n'esmenta dues: la *Disputatio Raymundi Christiani el Hamar Sarraceni* i la *Disputatio quinque hominum sapientium*. Endemig de les dues hi havia el *Liber de demonstratione per aequiparantiam* i, al final, el *Liber de accidente et substantia*, que l'inventari no esmenta.

46. Edició barcelonina de 1512. — És una de les dues estampades per Carles Amorós aquell any i comprenia el *Liber novus physicorum com-*

pendiosus i la *Metaphysica nova et compendiosa*. L'inventari es limita a anotar la primera, i encara en forma abreujada: «Los phisicos...»

48. Edició valenciana de 1512. — És la segona de les de Proaza i aplegava tres obres de Llull: el *Liber de nova logica*, el *Liber correlativorum innatorum* i el *Liber de ascensu et descensu intellectus*. L'inventari menciona els dos primers, defectuosament, així: «Lóxica parva y de correlativis yntriscis en bolumen estampado en latín.»

53. Edició valenciana de 1515. — És la darrera de les de Proaza. El recull constava de tres peces: l'*Ars inventiva veritatis*, la *Tabula generalis* i la *Lectura super artem inventivam et tabulam generalem*. L'inventari cita les dues primeres pel títol, i la tercera així: «... y el comento sobre las mismas». D'aquesta edició n'hi havia un segon exemplar, relligat amb tres altres textos manuscrits; també les dues peces primeres són transcrites correctament a l'inventari, mentre la tercera ho és en forma inintelligible: «... commentum yncasdescius».

62. Edició parisenca de 1516. — És una de les diverses edicions lullianes estampades aquell any per Josse Bade i la darrera de les que patrocinà Lefèvre d'Étaples. Comprenia el *Liber proverbiorum* i l'*Arbor philosophiae amoris*.

76. Edició valenciana de 1521. — Conté el text del *Blanquerna* en la versió valenciana de mossèn Joan Bonllabi, malgrat que l'inventari ometi mencionar la versió i el consideri «... estampado en catalán». Amb aquest text fou imprès el *Libre de oracions e contemplacions del enteniment*, així mateix en versió valenciana; però l'inventari no el cita. A la llibreria d'Herrera hi havia dos exemplars d'aquesta edició.

He reeixit a identificar les set edicions precedents, per ésser úniques, en temps d'Herrera, de les obres lullianes anotades. Però a l'inventari trobem altres obres, anotades també com d'estampa, que ja llavors havien estat impreses diverses vegades; aquesta circumstància, agreujada en alguns casos amb la desfiguració del títol, impedeix establir amb seguretat l'edició. Les citaré pel títol, veritable o estraftet, que els dóna l'inventari.

Ars brevis. — En temps d'Herrera n'havien aparegut, almenys, les següents edicions: Barcelona, 1481, 1489, 1511 i 1565; Lió, 1514, i París, 1578. Impossibile de fixar quina posseï Herrera. Atesos els seus contactes amb els cercles lullians de Barcelona i de París, crec probable que l'exemplar de la seva llibreria fos un dels estampats a Barcelona en 1565 per Claudi Bornat a iniciativa del canonge Vileta (ROGENT-DURAN, núm. 102) o dels de l'edició lionesa de Bernat Lavinjeta (núm. 92), amb preferència a les edicions barcelonines més antigues de Posa (núms. 3 i 10) i de Carles Amorós (núm. 44). No cal descartar del tot l'edició parisenca de l'Egidi Gorbin (núm. 121).

Ars magna. — L'inventari en registra dos exemplars, un d'ells amb el nom equivocat: *Aris magna*. Ara bé; ¿pertanyien ambdós exemplars a la mateixa edició? ¿I a quina edició? En temps d'Herrera n'havien aparegudes tres: Venècia, 1480, Barcelona, 1501, i Lió, 1517. No crec que Herrera posseís la primera (ROGENT-DURAN, núm. 1); sinó més aviat la barcelonina de Pere Posa (núm. 30) o la francesa de Lavinjeta (núm. 65).

Sobre un tercer exemplar estampat de l'*Ars magna*, vegeu més avall a propòsit de l'*Arbor scientiae*.

Ars expositiva. — El títol, inexistent a la bibliografia lulliana, obliga a la divagació, tant més com sembla inconfusible amb l'*Art breu*, l'*Art Gran* i l'*Art inventiva*, que hem trobat anotades amb mots diferents a l'inventari d'Herrera. ¿Es tractaria d'un exemplar de la hipotètica edició parisenca de l'*Ars demonstrativa*, del 1509? (ROGENT-DURAN, núm. 41). ¿O fóra, potser, l'*Introductorium magnae artis generalis ad omnes scientias*, que Josse Bade féu estampar a Lió en 1515 a instigació de Lavinheta? (núm. 54).

Liber sententiarum. — D'aquesta obra, així mateix inexistent a la bibliografia lulliana, n'hi havia dos exemplars a la llibreria d'Herrera. L'inventari dóna el títol en castellà: «... libro de las sentencias estampado en latín», «otro libro de las sentenzias como el de arriba...» Els dos exemplars pertanyien, doncs, a la mateixa edició. No veig dificultat a identificar el títol susdit amb la *Disputatio Eremitae et Raymundi super aliquibus dubiis quaestionibus Sententiarum magistri Petri Lombardi*, editada a Lió en 1491 pels simpatitzants de Lefèvre (núm. 18). La preferència d'Herrera pel grup parisenç em fa creure més probable aquesta edició que la veneciana de 1507 (núm. 38).

Arbor scientiae. — Una anotació de l'inventari ben difícil d'escatir és la següent: «Un bolumen estampado en latín que contiene el arte magna i el arbor scie.» El segon títol és, evidentment, l'*Arbor scientiae*. Ara bé, com que una edició conjunta d'aquestes dues obres de Llull no havia aparegut fins als temps d'Herrera, cal formular tres hipòtesis: a) El volum seria un relligat de dues edicions soltes, com altres n'hi hagué a la mateixa llibreria. Ja he assenyalat les edicions de l'*Ars magna*. L'*Arbor scientiae* havia estat editat a Barcelona en 1482 i 1505 i a Lió en 1515 (núms. 5, 34 i 55). b) El volum contindria, més versemblantment, les dues obres fetes estampar a Lió per Josse Bade en 1515 a la mateixa impremta, no més amb sis dies de diferència. Una d'elles era l'*Arbor scientiae*; l'altra era, no l'*Ars magna* mateixa, sinó l'*Introductorium magnae artis generalis ad omnes scientias* (núms. 54 i 55). c) El volum podria ésser, en fi, la recopilació de l'*Ars magna* i de l'*Arbor scientiae*, escrita a Madrid en 1554 pel sacerdot palatí Pere de Guevara amb destí a l'Acadèmia Matemàtico-Filosòfica que Herrera fundà i dirigí. D'aquesta obra, però, només se'n coneix l'edició castellana; i, encara que el seu autor n'anuncià l'edició llatina, no se sap que l'arribés a escriure i, menys, a publicar-la.

Logica abbreviata. — Fora del bloc lullà de l'inventari, l'únic text de Llull que trobo anotat és el següent: *Loxica abrebiada de Reymundo lulo con otro tratado de dabuy*. La *Logica abbreviata* és l'altre nom de la *Logica brevis et nova*, que fou impresa força sovint en els segles xv i xvi; mai, però, no es publicà conjuntament amb un tractat de Pere Daguí. ¿Seria, doncs, aquest volum un relligat de dues edicions soltes? Gairebé segur. La suposició adquireix encara més versemblança si recordem que alguns editors lullians imprimiren el mateix any, i sense interval apreciable, el susdit text de Llull i un dels escrits de Daguí. Tal és el cas del Pere Posa que a les darreries del segle xv imprimí a Barcelona, gairebé al mateix temps, la *Logica brevis et nova* i el *Tractatus brevis formalitatum* (núms. 11 i 12), sense indicació d'any. També Josse Bade feu imprimir, en 1516, el text de Llull a París, i la *Ianua artis Raymundi Lulli* a Colònia (núms. 60 i 61). No cal descartar del tot dues altres hipòtesis: que el

volum sigui un recull de dos manuscrits o que l'edició de la *Logica brevis et nova* sigui la mallorquina del canonge Bellver, de l'any 1584 (núm. 129). Bellver, com Herrera, era un lullià en relació personal amb el rei Felip II.

En acabar l'examen dels impresos lullians, sigui'm permès d'expressar la sospita que l'anotació «Otro librito que contiene el arte brebe y apostrofee y otras cosas» es referís a un relligat de les tres edicions lullianes de l'Egidi Gorbin, aparegudes a París el mateix any 1578, ço és, de l'*Ars brevis*, del *Liber Apostrophe* o *Liber de articulis fidei sacrosanctae et salutiferae legis christianae* i de l'apòcrifa *Ars cabbalistica* (núms. 121, 122 i 120). L'inventari no precisa si el «librito» era manuscrit o imprès. En el dubte, he catalogat els seus elements com manuscrits (vegeu I, núms. 53 i 87).

IV. Textos lullians apòcrifs

Poso en grup a part els d'alquímia, i els avantposo els altres, que són només quatre volums impresos. Faig referència a la *Bibliografia* de Rogent-Duran.

57. *In Rethoricam Isagoge*. — A la llibreria d'Herrera hi havia, segons l'inventari, un volum amb la *Loxica parva y rrethorica estampada*. Devia ésser un relligat de dues peces, perquè no existia llavors cap edició conjunta de dues obres així. És curiós que ambdues siguin apòcrifes. Identificaré, en el seu lloc, la *Logica parva*. La Pseudo-Retòrica de Lluïll fou editada, a nom seu, a París, en 1515, per Josse Bade, a instigació de Lavinjeta.

66. *Liber de conceptu virginali*. — L'inventari l'anota defectuosament amb el títol *De conzezio birginy*. És un altre apòcrif lullià, estampat de primer a Sevilla en 1491 (núm. 16). Prefereixo creure que Herrera posseïa la segona edició, apareguda a València en 1518.

69. *Logica parva*. — És la primera peça del volum relligat que he esmentat abans. Nicolau de Pax l'edità en 1518 a Alcalà, a l'obrador d'Arnau Guillem Brocar. Malgrat haver-la atribuïda a Lluïll, el text no sembla autèntic i hom considera que Pax n'és l'autor.

108. *Ars confessionis*. — L'anotació més indesxifrabla de l'inventari, segons el meu parer, és la següent: «El confesionario estampado en latín.» Com que l'únic text lullià autèntic sobre la matèria, el *Liber qui continet confessionem*, no ha estat mai editat, cal pensar en un text apòcrif. ¿És tractaria de la discutida edició de l'*Art de confessió*, encarregada en 1567 a l'impressor barceloní Claudi Bornat pel canonge Vileta? Malgrat que els bibliògrafs confessen no haver-la vista mai, suposen el text català. No veig, però, cap raó per a creure que l'humanista-teòleg Vileta es dedicés a estampar textos arromançats. L'estreta relació de Vileta amb Felip II i els lullians de la seva cort explicaria que Herrera posseís un exemplar de l'obra, si realment fou estampada. Ens dol, una vegada més, que en l'inventari escassegin tant les dades, que en el cas present podrien atènyer un gran interès.

Ressenyaré ara els textos d'alquímia. Són, gairebé tots, impresos, menys dos manuscrits en text italià, que refereixo al nostre catàleg d'obres de Lluïll apòcrifes.

3. *Clavis sapientiae*.

14. *Experimenta*. — L'inventari anota: «Clavis sapientie de cosas philosophicas manoescrito en ytaliano», «Los experimentos de Raymundo manoescripto en ytaliano».

Heus ací, ara, els impresos, amb referència a la *Bibliografia* de Rogent-Duran:

97. *Liber de secretis naturae seu de quinta essentia*. — L'inventari diu: «La primera y segunda distinción de la quinta esencia en otro libro estampado en ytaliano.» La notícia correspon exactament a l'edició veneciana de 1557, que conté la versió italiana d'aquest apòcrif lullian per Pietro Lauro, juntament amb una altra obra atribuïda a Albert el Gran.

106. *Antiquum Testamentum i Compendium animae transmutationis metallorum*. — L'inventari ho expressa ben clar: «El testamento y trasmutación»; i, encara que no precisi si el volum era manuscrit o d'estampa, em decanto a creure això darrer, perquè la notícia correspon amb exactitud a l'edició de Colònia del 1566 o a la seva reproducció, allà mateix, el 1573 (núm. 119). Impossibile d'endevinar a quina edició pertanyia l'exemplar d'Herrera.

118. *Liber de lapide et oleo philosophorum*. — L'inventari posa el títol abreujat: «De lapide philosophorum estampado en latín». L'obra fou impresa a Basilea en 1572 i formava part d'un recull d'alquímia en el qual figuraven altres sis apòcrifs lullians. Em decanto per aquesta edició amb preferència a la reproducció, massa tardana, del 1593 (núm. 140). M'estranya, però, que hom anotés l'obra pel text susdit, que hi ocupa el cinquè lloc. ¿Es tractava d'una «separata»? ¿O hi hagué una edició solta d'aquest text, que ha escapat a la perspicàcia dels biògrafs lullians? Es ben possible.

Fora del bloc dels llibres lullians, però a continuació dels precedents, textos d'alquímia, trobo a l'inventari la següent interessant anotació: «Un bolumen estampado en latín que contiene muchas obras chemicas de diversos autores.» N'hi ha prou amb aquesta indicació per endevinar-hi un exemplar dels *Opuscula de alchimia* estampats per Joan Petreius a Nuremberg en 1546 (núm. 94) o, més probablement, de la famosa col·lecció de Grataroli *Verae alchemiae... doctrina* publicada a Basilea en 1561 (núm. 99). Totes dues inclouen obres falsament atribuïdes a Ramon Llull, juntament amb altres a nom de diferents autors. Descarto la reproducció del segon recull imprès a Basilea en 1572, així com la col·lecció titulada *Ars aurifera* i publicada als mateixos lloc i any, perquè constaven de més d'un volum, circumstància que l'inventari no hauria deixat de consignar.

V. Obres d'escola lulliana

Cito per autors, i en ordre tal que els del segle xv precedeixen als del segle xvi. Incloc referència a la *Bibliografia* de Rogent-Duran, quan una edició hi és registrada.

Ramon Sibiuda, *Liber creaturarum*. — A la llibreria d'Herrera n'hi havia un exemplar manuscrit i un altre d'estampa. L'inventari dona l'altre títol, més comú, de *Teologia natural* i l'atribueix a Ramon Llull.

Però un títol així dins de la bibliografia lulliana no hi cap, perquè reflexa una ideologia a la qual Llull es mantingué aliè. La rectificació ve comprovada pel fet que els dos volums esmentats, més un tercer amb l'extret de la mateixa obra que féu Pere Dorland, apareixen junts dins d'un grup d'obres d'escola lulliana i fora del bloc dels llibres de Llull. L'error sembla imputable a l'autor de l'inventari. ¿A quina edició pertanyia l'exemplar imprès d'Herrera? L'obra fou estampada tan sovint en els segles xv i xvi, que fóra tasca inútil la d'esbrinar-ho.¹⁷ Potser seria una de les quatre edicions lioneses de la primera meitat del segle xvi (1507, 1526, 1540 i 1541), o la parisenca de 1509, deguda a la iniciativa de Bouvelles, o l'espanyola de 1549, impresa a Valladolid on Herrera havia cursat estudis.

Pere Dorland, *De natura hominis*. — És el compendi de l'obra anterior, que aquest cartoixa belga retolà amb el nom susdit, i també amb el de *Viola animae*. L'inventari mixtifica, així mateix, l'atribució: «Raymundo de Sabundo de la naturaleza del honore (sic!) en latín.» Em decanto a creure que el volum era d'estampa, malgrat que l'inventari no ho precisà. Fóra debades, però, l'intent d'endevinar quina de les moltes edicions ja aparegudes en el seu temps posseiria l'Herrera.¹⁸

Joan Pico de la Miràndola, *Heptaplus de septiformi sex dierum Geneseos*. — L'inventari anota imperfectament: «Ycomirándula sobre los siete días del génesi en ytaliano.» Sánchez Cantón¹⁹ ha identificat l'obra i la seva versió italiana. Malgrat que es tracti d'un text al marge de l'escola lulliana, interessa assenyalar-ne l'autor, que fou un lullià i influí força en el lullians humanistes francesos i espanyols, sobretot en els més afins a Herrera.²⁰

Pere Daguí, *Ianua artis Raymundi Lulli*. — Dos exemplars, almenys, d'aquesta obra figuraven a la llibreria d'Herrera; i l'anotació «... sobre la arte de rreymundi en latin», referida també a Pere Daguí, sembla encara designar un tercer exemplar. Dels tres, l'un era certament imprès; els altres dos no consta si eren manuscrits o d'estampa. Diverses edicions, incunables i del segle xvi, n'havien estat fetes, la darrera d'elles en 1516 a Colònia per obra de Bernat de Lavinheta (núm. 61). És possible que els tres exemplars d'Herrera pertanguessin a edicions diferents.

Sobre un exemplar del *Tractatus brevis formalitatum* del mateix Daguí o, potser, un quart exemplar de la *Ianua artis*, vegeu el que he dit abans a propòsit de la *Logica abbreviata* de Llull.

36. Jaume Janer, *Ars metaphysicalis*. — L'edició única d'aquesta obra és la de 1506, preliminar a les diverses edicions de textos lullians que emprengué Proaza a València. L'inventari en conté una notícia ben precisa, sobretot quant al contingut: «Otro libro ympreso en latin de jacobo janer de metaphisica y philosophia y teuloxia y lóxica.»

Carles Bouvelles, *Opera* (?). — Bouvelles fou un deixeble de Lefèvre, que serví d'enllaç entre els lullians parisencs i espanyols. Viatjà per Castella, mantingué relació personal amb Cisneros i influí molt sobre els

17. Sobre les edicions renaixentistes d'aquesta obra, vegeu la nostra *Historia...*, II, 158.

18. Sobre les edicions d'aquesta obra en els segles xv i xvi, *ibid.*, 159.

19. *Op. cit.*, 40.

20. Vegeu, sobre aquest punt, la nostra *Historia...*, II, 198-200 i 259-60.

intellectuals de la cort dels Àustries.²¹ Per aquest motiu, subratllo l'existència de dos volums d'obres seves a la llibreria d'Herrera, malgrat que aquestes no siguin les de caràcter lullià. Una anotació de l'inventari diu secament: «Carolo bobilo», i crec que deuria referir-se a una de les dues col·leccions d'opuscles — filosòfics els uns i teològics els altres — que Bouvelles publicà a París els anys 1510 i 1511.

Carles Bouvelles, *Geometria*. — L'altra anotació diu: «Xemetria de carlos obilo» i correspon, gairebé segur, al manual de geometria que, a 5 de novembre de 1501, Bouvelles dedicà al noble castellà Jaume Ramírez y Guzmán, de l'ordre de Predicadors, bisbe de Catània.

78. Bernat de Lavinheta, *Explanatio compendiosaque applicatio artis Raymundi Lulli*. — L'única edició apareguda en temps d'Herrera era la de 1523 a Lió. A la seva llibreria n'hi hagué dos exemplars, com es desprèn clarament de l'inventari: «Labineta sobre las obras de rraymundo» i, a continuació, «Otro querro de bineta de el mismo».

Giordano Bruno, *De umbris idearum et arte memoriae*. — És una obra, molt influïda per Lull, que Egidi Gorbin, l'editor del grup lullià parisenc en temps del rei francès Enric III, estampà a París en 1582. Bruno desplegava en aquell moment a París una intensa propaganda lulliana.²²

Juan de Herrera, *Tratado del cuerpo cúbico*. — És l'original manuscrit, qui sap si autògraf, d'aquesta obra del propi Herrera, a la qual m'he referit de bell començament. L'inventari l'anota així: «Discurso de el cubo, hecho por el mismo Ju^o de Herrera.»

Pere de Guevara, *Arte general y breve para todas las ciencias o Breve y sumaria declaración de la Arte general*. — Guevara fou un sacerdot palatí, lullià entusiasta, que professà a l'Acadèmia Matemàtico-Filosòfica dirigida per Herrera. Se'l troba esmentat en dues anotacions de l'inventari: «Zinco libros en rromance... de la arte de arrimundo con otros papeles sueltos a ellos tocantes» i «Libro... sobre rreymundo». Sembla com si el primer volum fos manuscrit, i el segon imprès. Del text, però, no es dedueix amb seguretat aquest detall, ni quina de les dues obres esmentades era continguda en els dos volums, o si hi eren totes dues. El propi autor les havia editades, soltes, a Madrid, en 1584 (núms. 130 i 131) i, conjuntes, en 1586 (núm. 134).

Gerónimo Sánchez de Lizárazu, *Geometria aplicada*. — Sánchez Cantón²³ es desorientà sobre aquest autor poc conegut, al qual es refereix la següent interessant anotació: «Xemetria práctica y cosas de prespetiba y medidas de cuerpos de el bachiller germ^o sánchez manoescripta en romance.» Lizárazu fou, com Guevara, un clergue d'aficions enciclopèdiques, que escriví diverses obres d'escola lulliana. Cap d'elles no figura encara a la llibreria d'Herrera (Lizárazu era força més jove); hi figura, en canvi, aquest manuscrit d'un text de geometria aplicada, la presència del qual sembla revelar un lligam d'amistat entre ambdós personatges.

21. Sobre la importància de Bouvelles en la història del lullisme, vegeu la nostra *Historia...*, II, 206-9.

22. Sobre aquesta obra de Bruno i la seva estada a París, vegeu la nostra *Historia...*, II, 226-8.

23. *Op. cit.*, 12 i 43. Sobre Sánchez de Lizárazu, vegeu la nostra *Historia...*, II, 268-9.

Antoni Bellver, *Commentaria in logicam B. R. Lulli*. — Bellver era el titular de la càtedra lulliana de Mallorca, que facilità a Felip II l'adquisició d'una part del fons lullà de l'Escorial. L'obra esmentada aquí ha restat inèdita.²⁴ L'inventari la cita en els següents termes: «un libro manuscrito en latin que contiene la lóxica de belver».

Apologia lullianae doctrinae adversus Nicholai Eymerici calumnias. — Segons l'inventari, un recull manuscrit d'obres de Llull contenia, al final, «... la apoloxia contra ymeric». Tres d'aquestes apologies, semblants pel títol i pel contingut, havien estat compostes en temps d'Herrera per amics seus, estretament relacionats amb Felip II: Antoni Bellver, Dimas de Miguel i Joan Arce de Herrera.²⁵ És debades voler precisar quina figurava a la llibreria de Juan de Herrera.

Vida de Ramon Llull, versificada. — L' anotació de l'inventari diu així: «Bida de rraymundo en otabas manuescripto.» ¿Estaria el seu text en castellà o en llatí? No conec cap biografia de Llull versificada per un humanista; la notícia em sembla nova del tot.

Documents per a defensa de l'ortodòxia lulliana. — Juan de Herrera prengué alguna part en les actives gestions realitzades des d'Espanya per reforçar, a Roma, la causa de l'ortodòxia de Ramon Llull.²⁶ Res no té d'estrany, doncs, que a la seva llibreria hi hagués «otro enboltorio de papeles y cartas tocantes a la defensa de el santo rreymundo».

Documents per a la canonització de Ramon Llull. — Felip II manà incoar a Roma un expedient per a la canonització de Ramon Llull.²⁷ Herrera, que compartia amb el rei la devoció a Llull, degué cooperar a la seva iniciativa. Així s'explica que conservés «un enboltorio de papeles tocantes a la causa de el santo mártir rreymundo». L'inventari el registra, poc abans del lligall anterior.

Analitzat peça per peça el fons lullà de la llibreria de Juan de Herrera, no costa gens de dreçar ara un balanç que en mesuri la importància. Heus-el ací:

Textos de Llull manuscrits en llatí. — N'hi havia 57 de diferents, dels quals 11 existien en doble exemplar i fins un era triplicat. Cal afegir-hi 4 textos fragmentaris, dels quals 3 existien ja en l'obra completa. Encara hi havia una colla d'altres textos no especificats.

Textos de Llull manuscrits en català. — Eren 10 o 11, més 3 de fragmentaris, d'un dels quals, però, ja hi havia l'obra completa.

Textos de Llull impresos. — Sumaven 21; de dos d'ells n'hi havia doble exemplar, i un era probablement triplicat. Hi havia, a més, un text fragmentari, i dos textos en versió valenciana, que eren repetits.

Textos de Llull apòcrifs. — Hi havia 2 manuscrits d'obres d'alquímia i 8 impresos, dels quals 4 eren també d'alquímia. Un gran recull imprès alquímic completava aquest grup.

24. Citada per ROGENT-DURAN a la *Bibliografía*, 109. Sobre Bellver, vegeu la nostra *Historia...*, II, 259.

25. Vegeu una notícia de les tres apologies en la nostra *Historia...*, II, 259-63.

26. Vegeu les dues cartes sobre l'assumpte, adreçades als Jurats de Mallorca conjuntament amb el Dr. Arias de Loyola. Les publicà JOAN MUNTANER al «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana», 2.ª època (1939), 43 i ss.

27. Sobre aquest procés de canonització, vegeu la nostra *Historia...*, II, 258 i 283.

Textos d'escola lulliana. — Pertanyien a 14 autors diferents. De les obres, 10 o 12 eren impreses; dues d'elles existien en exemplar doble; i fins una hi era en exemplar triplicat i, potser, quadruplicat. Hi havia, també, 5 o 6 textos manuscrits i dos lligalls de documents referents a Llull.

En total: a la llibreria d'Herrera hi figuraven 71 escrits autèntics de Llull diferents (sense comptar una colla d'altres no especificats), 10 escrits apòcrifs i 16 d'escola lulliana. Del grup dels 71, n'hi havia 3 alhora en text llatí i català, i un en text llatí i versió valenciana; finalment, 12 hi eren alhora manuscrits i impresos.

II

SENTIT DEL LULLISME HERRERIÀ

L'adquisició d'un nodrit fons de llibres de Ramon Llull o referents a ell i la composició del *Tratado del cuerpo cúbico* constitueixen les dues mostres més qualificades del lullisme de Juan de Herrera, el qual transparenta, sense cap dubte, una faceta de la seva espiritualitat.²⁸ Coneguda la ideologia d'aquell opuscle²⁹ i reconstituït el fons dels llibres lullians en la major part dels seus elements, sembla arribada l'hora de desxifrar el sentit del lullisme que Herrera professà, a la llum dels corrents ideològics i en vista de la seva relació amb altres personalitats i amb els cercles culturals del seu temps.

L'eixutesa de l'inventari dels llibres herrerians deixa traslluir ben poques clàries. ¿De quins centres procedien les cinc o sis dotzenes de còdexs lullians i les dues o tres de llibres d'estampa aplegats a la seva llibreria? ¿Amb quins nuclis intel·lectuals mantingué Herrera intercanvi actiu? Hauríem de deixar aquests interrogants sense resposta, si ens haguéssim de cenyir als còdexs, tots ells de procedència ignorada, menys un recull de textos innominats de Llull que acabava amb una apologia contra N'Eymerich «traydo de san martin de valencia». Per fortuna, les edicions de textos de Llull i els autors d'escola lulliana que he reeixit a identificar, permeten suplir en part aquella manca de notícies.

Començaré per consignar un fet: la compenetració de Juan de Herrera amb els lullians de la cort de Felip II, que ja consta per notícies d'història externa.³⁰ Aquesta comunitat espiritual explica que a la seva llibreria hi abundessin els textos dels lullians espanyols coetanis

28. Cf. SÁNCHEZ CANTÓN, *op. cit.*, 5.

29. Ja n'he citat l'edició. Vegeu-ne un resum doctrinal a la nostra *Historia...*, II, 263-5.

30. *Historia...*, lloc citat.

i amics: Guevara, Bellver, Sánchez de Lizárazu, tal volta Vileta, Dimas de Miguel i Arce de Herrera. Les llacunes, que certament no hi manquen, són de fàcil explicació.

Un segon fet, d'un volum més considerable, és la influència exercida sobre Juan de Herrera pels lullians de la generació anterior, o sigui els contemporanis dels Reis Catòlics i, sobretot, de Cisneros. El nucli valencià sembla haver estat el més influent; Herrera posseï el bo i millor de les seves publicacions, ço és, les quatre edicions del Proaza, la de mossèn Bonllabi i encara una sisena d'escadussera. Si recordem que el nucli lullià renaixentista de València havia estat abrivat des de Barcelona — Pere Daguí fou el mestre de Jaume Janer, que inaugurà a València el lullisme cincentista —, i en recollí l'heretatge, no ens estranyarà que Herrera hagués aplegat també obres dels mestres de l'escola barcelonina i edicions de Posa i Amorós. La influència del nucli d'Alcalà, menys vistent, és revelada per una sola edició de Nicolau de Pax. Registrem, en canvi, l'absència dels mestres mallorquins, si exceptuem els dos — Pax i Bellver — que havien actuat a la Península.

Tant o més que pel nucli valencià, Herrera se sentí atret pel nucli parisenc, que difongué el lullisme a Europa en començar el Renaixement. Les seves figures cabdals — Lefèvre, Bouvelles, Lavinheta — foren representades a la llibreria d'Herrera, cascuna per dues obres d'estampa. Hi figuraren també una colla d'edicions lullianes de Josse Bade. Si recordem així mateix que aquest nucli havia pres l'embranchida dels platònics florentins i havia perdurat a París, encara que amb un altre esperit, trobarem ben comprensible que, per una banda, Herrera volgués llegir les obres de Marsili Ficino i Pico de la Miràndola i, per l'altra, recollís les produccions dels lullistes parisencs de la segona meitat del segle XVI, en especial les edicions de l'Egidi Gorbin. El rellicament d'aquestes noves tendències europees cap a les ciències ocultes ajuda a explicar la curiositat d'Herrera per la literatura dels apòcrifs d'alquímia.

L'anàlisi de l'inventari dels llibres d'Herrera aboca, doncs, a uns resultats que concorden amb els antecedents i la ideologia del *Tratado del cuerpo cúbico*, escrit a instàncies del seu amic, el bibliotecari Dimas de Miguel. De jove, Dimas havia odiat el barbarisme escolàstic en les seves diverses tendències de tomisme, escotisme i, àdhuc, lullisme; però el tracte personal amb Joan Lluís Vileta el convertí a un corrent del lullisme, orientat des de París i netament humanista, que fins

llavors havia desconegut. Juan de Herrera professà també aquest lul·lisme humanista, que en el segle xv havia iniciat a Europa el gran pensador Nicolau de Cusa. En els seus orígens, des del Cusà fins a Bouvelles, el contrasenyen dos caràcters : la teologia mística i el matemàticisme de base geomètrica ; a partir de Lavinjeta, s'hi afegeix l'enciclopèdia i, més tard, l'alquímia. Els quatre caràcters es comproven en la tria dels llibres lul·lians de l'Herrera, mirats per llur contingut. El geometrisme és la tendència preponderant en la mentalitat d'Herrera, visible no solament en la seva singular concepció lul·liana del *Tratado del cuerpo cúbico*, sinó sobretot en les seves preferències científiques i en la seva arquitectura. L'afició enciclopèdica la hi inspirà l'Acadèmia Matemàtico-Filosòfica. El foc místic arborà la seva vida religiosa, concentrada i austera com la del seu rei.

S'albira ara, a punt de cloure el present article, una qüestió final : les facetes de l'espiritualitat d'Herrera, posades aquí al descobert, es reflexen en les seves creacions arquitectòniques? La pregunta depassa el marc d'aquest estudi ; caldrà reservar-ne la resposta als historiadors de l'art i especialistes d'Herrera. Observaré, però, que en la seva personalitat, com en la de tots els grans homes, les manifestacions aparentment més diverses es lliguen dins una perfecta unitat. Mística i geometria ! No és això la meravella de l'Escorial? Amb raó escriví un il·lustre assagista que en la seva arquitectura Felip II hi trobà expressada «su interpretación de lo divino». ³¹ Juan de Herrera volgué, realment, plasmar la idea de l'Infinit en formes geomètriques d'una simplicitat i austeritat extremes. ¿Com el mateix escriptor pogué imputar-li manca d'idees i afirmar la intranscendència del gran monument? ³²

JOAQUIM CARRERAS I ARTAU

Institut d'Estudis Catalans. Barcelona.
Societat Catalana d'Estudis Històrics.

31. J. ORTEGA GASSER, *Meditación del Escorial*, «Revista de Occidente» (Madrid 1927), 171.

32. «... El monasterio del Escorial es un esfuerzo sin nombre, sin dedicatoria, sin trascendencia... Es un esfuerzo consagrado al esfuerzo... (Ibid., 178).

«... En este monumento... se muestra petrificada un alma toda voluntad, todo esfuerzo, mas exenta de ideas y de sensibilidad. Esta arquitectura es toda querer, ansia, impetu...» (Ibid., 179).